

פרק יד

בני מיעוטים במדינת ישראל: שוויון ואפליה

פוסקים הכריעו, שהנוהג במדינת ישראל להעניק שוויון זכויות למיעוטים שאינם יהודים המתגוררים במדינת ישראל, תקף הלכתית. להלן יתבאר על מה התבססו דברי פוסקים אלו.

א. זכויות של גר תושב

ל'גר תושב' ישנן בהלכה זכויות שהוא ראוי להן, ועם ישראל מחויב בהן. לפי הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פי"ד ה"ז והל' מלכים ומלחמות פ"ח הל' י-יא), 'גר תושב' הוא גוי שקיבל על עצמו שלא לעבוד עבודה זרה ולקיים את שאר המצוות שנצטוו בהן בני נח, "והוא מחסידי אומות העולם". עוד כתב הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"י הי"ב):

וכן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצווין להחיותם, שנאמר (דברים יד, כא): 'לגר אשר בשערך תתננה ואכלה', וזה שאמרו חכמים (גיטין סב ע"א): אין כופלין להן שלום - בגויים, לא בגר תושב. אפילו הגויים, ציוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום. הרי נאמר (תהלים קמה, ט): 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו', ונאמר (משלי ג, ז): 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'.

הרמב"ן, בהשגותיו לספר המצוות (שכחת העשין, מצווה טז), מסביר את החיובים כלפי גר תושב: "שנצטוינו להחיות גר תושב, להציל לו מרעתו; שאם היה טובע בנהר, או נפל עליו הגל - שבכל כוחנו נטרח בהצלתו, ואם היה חולה - נתעסק ברפואתו".

מקור הדברים בגמרא (פסחים כא ע"ב), הלומדת מן הכתוב: "לגר אשר בשערך תתנה ואכלה" (דברים שם), שגר תושב - יש מצווה "להחיותו", בדומה למצוות "וחי אחיך

עמך" (ויקרא כה, לו) שקיימת ביחס לכל אחד מישראל. וכן מצינו מצוות נוספות הנוהגות בגר תושב, כגון האמור בגמרא (ב"מ קיא ע"א): "גר תושב - יש בו משום 'ביומו תתן שכרו' (דברים כד, טו)".¹

ב. זכויות של גר תושב כשאינן 'כל יושביה עליה'

לפי הרמב"ם (שם), כדי שיהיה לגוי מעמד של גר תושב, עליו לקבל על עצמו את שבע מצוות בני נח בפני בית דין של שלושה חברים. ברם, לכאורה דין גר תושב אינו מעשי בימינו, כפי שקובעת הגמרא (ערכין כט ע"א):

ר"ש בן אלעזר אומר: אין גר תושב נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, אמר רב ביבי: מאי טעמא? אתיא טוב טוב, כתיב הכא (דברים טו, טז): 'כי טוב לו עמך', וכתוב התם (דברים כג, יז): 'בטוב לו לא תוננו'.

היינו, כשם שאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג,² כך גם דין גר תושב. וכן פסק הרמב"ם (הל' איסורי ביאה שם ה"ח, והל' עבודה זרה פ"י ה"ו), שאין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג, אבל בזמן הזה, "אפילו קיבל כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד, אין מקבלין אותו". משגלו השבטים ראובן וגד וחצי שבט מנשה בסוף ימי הבית הראשון, ואין 'כל יושביה עליה', ואינם יושבים כתיקונם, בטלו היובלות (ערכין לב ע"ב; רמב"ם, הל' שמיטה ויובל פ"י ה"ח).³ המשך חכמה (דברים כג, ז) מבאר את טעמו של הקשר הישיר בין קבלת גר תושב ובין 'כל יושביה עליה', שכאשר אין 'כל יושביה עליה', קיים חשש דמוגרפי: "שמא ירבו הגרים מישראל תושבי המדינה".⁴ כמו כן, לפי הרמב"ם (הל' מלכים פ"ח שם), דווקא אם קיבל הגוי על עצמו שבע מצוות בני נח מפני ציווי הקב"ה בתורה יש לו מעמד גר תושב, ולא כשקיבל אותן על עצמו על פי הכרעת דעתו.⁵

1. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך גר תושב, פרק ג: יחסנו אליו.

2. ראה ערכין שם.

3. ראה לעיל פרק יא.

4. וראה מאירי, יבמות מח ע"ב: "שבזמן שאין יובל, אין הארץ במלואה", ועי' ראב"ד, הל' איסורי ביאה, שיובא להלן. ועי' כפתור ופרח, פ"י, שיובל יחזור לנהוג בזמן "שהמלכות תהיה לנו".

5. הגרסה הנכונה ברמב"ם שם, על פי כתבי היד (ראה רמב"ם מדויק, מהד' שילת), שגוי זה אינו גר תושב, ואינו מחסידי אומות העולם, "אלא מחכמיהם"; ועי' אגרות הראיה, א, איגרת פט

ברם, כפי שנראה להלן, הראב"ד בהל' איסורי ביאה שם, חולק בזה על הרמב"ם. אחת מהזכויות שגר תושב ראוי להן, היא מגורים בארץ ישראל: "ולמה נקרא שמו תושב, לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל" (רמב"ם איסורי ביאה שם ה"ז). וכך מצינו בספרי (דברים רנט), הלומד הלכה זו של גר תושב מאיסור הסגרת עבד אל אדוניו (דברים כג, טז-יז):⁶

'לא תסגיר עבד אל אדניו'... 'אשר ינצל אליך מעם אדוניו', לרבות גר תושב. 'עמך ישב', ולא בעיר עצמו. 'בקרבתך', ולא בספר. 'במקום אשר יבחר', במקום שפרנסתו יוצאה. 'באחד שעריך', בשעריך ולא בירושלם; כשהוא אומר באחד שעריך, שלא יהא גולה מעיר לעיר. 'בטוב לו', מנוה הרע לנוה היפה.

המלבי"ם (דברים, שם יז) מסביר שמגמת דברי הספרי ודיני ההושבה של גר תושב בארץ, היא למנוע מצב שבו גרים תושבים קיבלו על עצמם מצוות בני נח, אך הם עדיין אינם נאמנים לחלוטין לעם ישראל, ועלולים לסייע לאויבי ישראל:

אחרי שיאמר שישב 'במקום אשר יבחר', למה יאמר 'עמך ישב', ולמד בספרי שלא בעיר בפני עצמה, ופי' שישב יחד עם בני ישראל ולא שיהיה לו עיר מיוחדת לביתו ולעבדיו, וכן 'בקרבתך' מיותר, ואמר בספרי: 'ולא בספר', פירוש, עיר סמוך לגבול. וטעם שניהם, משום חשש שלא ימסרו העיר לאויבים... דריש בספרי: 'שלא יהיה גולה מעיר לעיר', ופירוש, שלא יאמרו בני העיר שמסיג את גבולם, ודיו שאיחר שם איזה שנים ואח"כ ילך לעיר אחרת, קמ"ל דלא יוכלו לומר כן. 'בטוב לו' הוא מיותר, שהרי כבר כתיב 'במקום אשר יבחר', ואמר בספרי: 'מנוה הרע לנוה היפה', ופירוש, כי דרך בני אדם כשיבואו למדינה אחרת יתיישבו במקום שפרנסתם מצויה, אף שאין המקום טוב למזג גופם; ואחרי שישב במקום שתהיה פרנסתו מצויה, יראו ליישבו במקום שראוי למזג גופו, שיהיה לו טוב באמת.

אם כן, יחד עם ההלכות המסדירות את מקום המגורים של גר תושב ומונעות ממנו מגורים במקומות מסוימים משיקולים ביטחוניים, לפנינו רשימת זכויות בסיסיות

עמ' צט-ק; ומכל מקום, אין בכך כדי להקנות לו מעמד גר תושב.

6. אודות איסור זה, והשלכותיו על קבלת פליטים למדינת ישראל, ראה להלן פרק טו אות ג.

שהוא זכאי להן.⁷ הן החובה להושיבו במקום שיוכל להתפרנס בכבוד ולא במקום שאין הפרנסה מצויה בו, הן החובה לאפשר קביעות למגוריו באופן שירגיש תושב קבוע ורצוי, הן היכולת לשדרג את מקום מגוריו ולהעלות את רמת חייו כפי רצונו ויכולתו. הכלל הוא: "בטוב לו" - עלינו לוודא שתנאי המגורים של גר תושב נוחים וטובים לו לפי רצונו הוא, ושבאמת טוב לו.

אמנם כל הזכויות הללו העולות מדברי הספרי, אינן אלא בגר תושב. לפי הרמב"ם, ייתכן שהן חלק מהמצווה "להחיותו". לעומת זאת, בגוי שאינו גר תושב, דעת הרמב"ם היא שאין להושיבו כלל בינינו, וודאי שאין לו את הזכויות המנויות בספרי. כך הוא כותב בהלכות עבודה זרה (פ"ה ה"ו):

בזמן שיד ישראל תקיפה על אומות עולם, אסור לנו להניח גוי עובד עבודה זרה בינינו. אפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום לסחורה - לא יעבור בארצנו עד שיקבל עליו שבע מצוות שנצטוו בני נח, שנאמר (שמות כג, ג): 'לא ישבו בארצך', אפילו לפי שעה.

לפי הרמב"ם, היחס החשדני כלפי גוי זה נובע מדעותיו המשובשות. הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סי' יב) מסביר, שהתורה תבעה מישראל התנהגות ללא סטייה לכיוון של עבודה זרה, והיא דאגה "לשמור מכל משמר על הגרעין של המין אנושי שנבחר לשמור ולהורות את דרך ה', שיהא 'עם לבדד ישכון' (במדבר כג, ט), מוגן מהשפעות זרות מזיקות, מפתח אורח חיים הבנוי על אמונה טהורה באחדות ה' ומתממש בצדקה ומשפט, שרק על ידי זה יובטח קיומו הוא, ותאפשר השפעתו המבריקה על משפחת העמים כולה".

כאמור, הראב"ד משיג על הרמב"ם. ראשית, טוען הראב"ד (הל' עבודה זרה שם), שלא מצינו ולא שמענו מעולם איסור בישיבת עראי של גוי בארץ או במעברו בארץ לסחורה, ואפילו הוא עובד עבודה זרה, והכתוב שמביא הרמב"ם אינו אלא בשבע האומות שהיו מצויות בארץ בזמן כיבוש יהושע, ולא בכל גוי. שנית, טוען הראב"ד (שם), אף על פי שבזמן הזה אין נוהג דין גר תושב, "איני משוה לו בישיבת הארץ". אם כן, בניגוד לעמדת הרמב"ם, דעת הראב"ד היא שאין לאסור עליו מגורים בארץ. הכסף משנה (שם) מבאר את שיטת הראב"ד: אם גוי קבל על עצמו בזמן הזה

7. ראה גם הרב פרופ' נריה גוטל, 'גירוש מסתננים', תחומין לט (תשע"ט), עמ' 230-232.

שבע מצוות בני נח, אין למנוע אותו משיבת הארץ (אפילו אם נאמר שיש ללמוד מ"שבע אומות" לשאר עובדי עבודה זרה), שהרי אין לחוש "פן יחטיאו אותך" - שהוא החשש בכתוב שם - שכן בפועל, גוי זה אינו עובד עבודה זרה, אלא נוהג כעת בעצמו כגר תושב.

בהל' איסורי ביאה (שם) ביאר הראב"ד ביתר הרחבה את שיטתו. על מה שכתב הרמב"ם: "אין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג", השיג הראב"ד וכתב:

אמר אברהם: דעת זה המחבר סתום וחתום, ולא פירש מהו 'אין מקבלין גר תושב אלא בזמן שיובל נוהג', ומה הן מצות גר תושב, והוא שאין מושיבין אותו בתוך העיר, כדדרשין בספרי: 'עמך ישב' - ולא בעיר עצמה, ומצוה להחיותו כדכתיב (ויקרא כה, לה) 'וחי עמך', וקונה עבד עברי כגוי. ואלה הדינים אינם נוהגים בו אלא בזמן שהיובל נוהג, אבל בזמן שאין היובל נוהג - יש מהן להקל עליו, ויש מהן להחמיר עליו; שבזמן שאין היובל נוהג, יושב אפילו בעיר עצמה, שאין קדושת הארץ עליה כשהיתה, וקונה עבד עברי עד זמן שירצה שאין זמן אחר, ואלו להקל עליו אבל אין אנו מצווים להחיותו וזהו להחמיר עליו. וקרוב הדבר להיות מן הטעם, כי בזמן היובל היו שמטין, והיה יכול להתפרנס שלא בטורח צבור, ועכשיו אינו יכול, מעתה מקיימין עבד שהתנה שלא למול ושלא לטבול כמה שירצה בכל זמן.

החזו"א (שביעית סי' כד ס"ק ב), העיר שכנראה יש טעות סופר בלשון הראב"ד, וצריך לומר: "כי בזמן היובל היו שולטין". החזו"א מבאר שהחשש הדמוגרפי מקבלת גר תושב בזמן הזה נובע מכך שעלול להיווצר מצב שבו עניי אומות העולם יעלו לארץ ויקבלו עליהם להיות גרים תושבים, ונהיה חייבים להחיותם. "לפיכך, בזמן שהיובל נוהג וכל ישראל על אדמתן והן שולטין בעולם, אפשר להם לעמוד בדבר, אבל בזמן שאין כל יושביה עליה, ואין שליטת ישראל שלמה - אי אפשר להם לקבל גרים תושבים ולפרנסם".

לדעת הראב"ד, הקביעה הגורפת של הרמב"ם שאין דין גר תושב בזמן הזה, טעונה עיון, שכן לא מצינו בדבריו התייחסות לפרטי הדינים בזמן הזה אשר נובעים מהלכה זו. לכן מסביר הראב"ד, שאמנם אין עלינו מצווה להחיות את מי שאינו גר תושב - שכן עול פרנסתו נופל על הציבור - אך מותר לו בזמן הזה לגור ולהתיישב

בארץ. כמו כן, יש דברים שאפשר להקל בהם בזמן הזה, כגון הושבת גויים אפילו בתוך העיר עצמה, ולא דווקא בקצה העיר ובפרווריה. לדבריו, זו כוונת הספרי בדינו של גר תושב: "עמך ישב, ולא בעיר עצמה"⁸, שהוא דין הנובע מקדושת הארץ וחל רק בזמן שהיובל נוהג, ולא בזמן הזה, שבו אין קדושת הארץ כפי שהייתה.⁹ על כל פנים, לפי הראב"ד עולה שגויים שאינם נחשבים עובדי עבודה זרה, מתנהגים במוסריות ומקיימים שבע מצוות בני נח, רשאים לגור בארץ ולקבל זכויות מסוימות. אף המאירי כותב בכמה מקומות, שגויים שקיבלו על עצמם שבע מצוות בני נח בזמן הזה דינם ייחודי. כך לדוגמה כתב (ב"ק לז ע"ב ד"ה שור):¹⁰ "דוקא בעממים שאינם גדורים בדרכי דתות ונימוסים... הא כל ששבע מצוות בידם, דינם אצלנו כדיננו אצלם, ואין נושאים פנים בדין לעצמנו. ומעתה, אין צריך לומר שכן באומות הגדורות בדרכי דתות ונימוסים"¹¹.

יש הסוברים שאף הרמב"ם עצמו סבור כראב"ד. הכסף משנה (הל' עבודה זרה שם), מביא את דברי הראב"ד, ומעיר עליו: "ולדעת רבינו נראה לומר דאין הכי נמי, שאם מעצמו קיבל עליו שבע מצוות, שאין מונעין אותו משיבת הארץ, ולא בא לומר אלא שאין בית דין מקבלין אותו". להבנתו, אף לרמב"ם, גוי שקבל על עצמו בזמן הזה שבע מצוות בני נח, אין למנוע אותו מלגור בארץ, אף כאשר "יד ישראל תקיפה". אף שיש שסברו שהדברים רחוקים מפשטות לשון הרמב"ם,¹² ייתכן שהכסף משנה למד כן מדברי הרמב"ם בהל' עבודה זרה שם: "אסור לנו להניח גוי עובד עבודה זרה בינינו", ומשמע שדווקא עובד עבודה זרה, ולא בן נח שאינו עובד עבודה זרה. מעמדו של בן נח כזה, אינו כגר תושב ואינו כגוי עובד עבודה זרה,

8. כך גרסתו בספרי, והסברו שלא כמלבי"ם הנ"ל, ועי' משך חכמה דברים כג, י.

9. אכן, לגבי שאר הזכויות של גר תושב המובאות בספרי, אף הראב"ד לא כתב במפורש האם הן נוהגות בזמן הזה בגוי שאינו גר תושב ויש להקל עליו, או שמא אינן נוהגות, אין אנו מחויבים בהן ויש להחמיר עליו, והדבר צריך עיון בדעתו. ועי' מאירי בימות מח ע"ב ד"ה כבר בדעת הראב"ד.

10. בנוגע לחיוב שור של נכרי שנגח שור של ישראל, לעומת פטור שור של ישראל שנגח שור של נכרי.

11. על דברים אלו כתב הראי"ה קוק, באגרות הראיה, שם: "שהעיקר הוא כדעת המאירי, שכל העמים שהם גדורים בנימוסים הגונים בין אדם לחברו, הם כבר נחשבים לגרים-תושבים בכל חיובי האדם". ועי' שו"ת מהרש"ם, ה, סי' מא; אור יקרות, עמ' 248 הע' 10.

12. עי' מנ"ח, מצוה צד אות ב.

אלא מעמד ביניים. וכן מצינו בדברי ראשונים, שיש בהלכה שלושה סוגי גויים. כך כותב הריטב"א:¹³

ג' לשונות נאמרו בכותים: 'גר תושב' ו'בן נח' ו'כותי'. גר תושב הוא שקבל בבית דין של ישראל לקיים שבע מצות שנצטוו בני נח, כדאיתא בע"ז (סד ע"ב), וכזה מותר להתיישב בינינו, ולזה נקרא תושב, וכיון שקיבלן בבית דין הוא נקרא בשבע מצות אלו מצווה ועושה, וכי הא אנו מצווין להחיותו, כדכתב: 'וחי עמך'... ובן נח, הוא שלא קבלם בבית דין אלא דקים לן שמקיים אותם מעצמו, והוא נדון בהם כמי שאינו מצווה ועושה... וכי הא, אין אנו מצווין להחיותו, וגם אין לנו להורידו בידים, ולא לגרום בו שום קטלא, כיון דסוף סוף עושה אותם. שאף שאינו מצווה ועושה, שכר יש לו קצת, כדאיתא התם. וסתם כותי הוא שאינו זהיר לקיים שבע מצוות, וכי הא - מותר להורידו לבור במקום דליכא איבה.

על כן, סובר הכסף משנה, שהרמב"ם לא התייחס בדבריו האוסרים ישיבת גוי בארץ אלא רק לגוי שלא ידוע לנו שנזהר בשבע מצוות בני נח ורוצה להתיישב בארץ. לעומת זאת, בן נח שקיבל על עצמו מצוות בני נח, אף שלא קיבל אותן בבית דין של ישראל, ואינו בכלל גר תושב - אין דינו כגוי עובד עבודה זרה, ואף לפי הרמב"ם, אין אנו מצווים למנוע ממנו להתגורר בארץ.

בספר חמדת ישראל,¹⁴ מחדש הלכה בדין גר תושב. לשיטתו, בן נח שמעולם לא עבד עבודה זרה, נחשב ממש גר תושב, וכלל אינו צריך קבלה בבית דין, אף לפי הרמב"ם:

עד כאן לא אמרין דגר תושב צריך קבלה, היינו כשהיה עכו"ם ועתה רוצה להיות בן נח, ולהיות בכלל גר תושב, שיהיו בני ישראל מצווין להחיותו. בזה צריך קבלה, ואין מקבלין אותו בזמן הזה. מה שאין כן, אם היו בני נח מתנהגין כמו שצוה הקב"ה לאדם הראשון ובניו, והיו מקיימין הז' מצוות שנצטוו עליהם, פשיטא דהם הם הגרי תושב גמורים, וכיון דלא עברו מעולם על הז' מצוות, לא צריכים קבלה מחדש, וזה ברור... ועוד יותר נלענ"ד בדעת הר"מ

13. מכות ט ע"א ד"ה אלמא. ראה גם רמב"ן מכות שם.

14. לרמ"ד פלאצקי, בסוף קונטרס נר מצוה, קונטרס על שבע מצות בני נח, אות לה, עמ' 202.

ז"ל, דאפילו היום שצריכים קבלה, הוא דווקא אם בא עכו"ם גדול שלא קיים על עצמו הז' מצות, אז צריך קבלה להיות דינו כגר תושב, אבל מי שמתנהג מעצמו מיום שנתחייב במצוות כגר תושב, ואינו עובר על אחת מז' מצוות, הרי הוא ממילא בכלל גר תושב, כיון דלא חטא אין צריך קבלה מחדש... ועי' בר"מ ז"ל, פ"י מהל' עכו"ם בסוף הלכה, ובהשגת הראב"ד ז"ל, ובדברי הכס"מ שם, לענין ישיבת הארץ, אבל להחיותו נראה דלא מהני. אמנם זה דווקא כשהיה עכו"ם, בזה צריך קבלה, אבל לא בבן נח מעולם, ולענ"ד דא הוא ברירא דהאי מילתא בדעת הר"מ ז"ל.

לפי שיטה ייחודית זו, גוי שאנו יודעים שהוא מתנהג מקטנותו כפי שנצטוו בני נח, אינו צריך קבלה בבית דין, ואפילו בזמן הזה יש מצווה להחיותו.

ג. זכויות המיעוטים החיים במדינת ישראל

1. דין גר תושב למיעוטים במדינת ישראל

האם למיעוטים החיים בארץ יש דין 'גר תושב'? לגבי מוסלמים ונוצרים החיים במדינת ישראל - הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"א ה"ז¹⁵) קבע שהמוסלמים אינם עובדי עבודה זרה, ואילו לגבי הנוצרים פסק (הל' מאכלות אסורות שם, והל' עבודה זרה פ"ט ה"ד), שהם נחשבים עובדי עבודה זרה. אמנם יש שהבינו שדעת בעלי התוספות (עי' סנהדרין סג ע"ב ד"ה אסור ובכורות ב ע"ב ד"ה שמא), היא שאין הנוצרים מוגדרים כעובדי עבודה זרה (מהטעם שבני נח לא הוזהרו על ה'שיתוף').¹⁶

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, היה הרב הראשי האשכנזי הראשון של מדינת ישראל. מטבע הדברים, הוא עסק לא מעט בסוגיית זכויות המיעוטים על פי ההלכה בימינו, עוד לפני הקמת המדינה.¹⁷ הוא ציין שזו הבעיה ההלכתית הקשה ביותר

15. ראה גם שו"ת הרמב"ם, ס"י תמח.

16. עי' עוד: הרב שלמה אבינר, 'יחס היהדות אל העולם הנוצרי', תחומין ח (תשמ"ז), עמ' 370-368.

17. תחוקה לישראל על פי התורה, א, פרק שני, עמ' 12-21.

הנובעת מהאופי הדמוקרטי של המדינה. לדבריו, אמנם לפי שיטת הרמב"ם עולה שגם הערבים בני דת האיסלאם, אינם גרים תושבים, ואינם זכאים לשבת בארץ, אך לשיטת הראב"ד והכסף משנה (גם בדעת הרמב"ם), אין למנוע ממוסלמים לשבת בארץ. כמו כן מסביר הרב הרצוג, שהלכה כדברי הרא"ה קוק בשו"ת משפט כהן (סי' נח, סא), שלא אמרו שאין מקבלים גר תושב בזמן הזה אלא ביחיד הבא לקבל על עצמו מצוות בני נח. לעומת זאת, אומה שלמה המפורסמת בכך שאינה עובדת עבודה זרה ושקיבלה עליה שבע מצוות, אין צורך שתקבל מצוות אלו בפני בית דין, ויש לה דין גר תושב אף בזמן הזה. לשיטה זו, למוסלמים שאינם פועלים נגד עם ישראל - יש דין גרים תושבים, למיצער ביחס לאיסור 'לא תחנם'.¹⁸

לגבי הנוצרים החיים במדינת ישראל, הדברים מורכבים יותר. בספר משפט המלוכה בישראל (עמ' 59-61) כתב הרב ד"ר שמעון פדרבוש שלא רק המוסלמים, אלא אף הנוצרים ושאר המיעוטים הלאומיים והדתיים בישראל, זכאים לכל הזכויות האזרחיות, ואנו מצווים להשוותם אלינו מבחינה חוקית. הוא אף מפרט זכויות שכאלו: עלינו לעזור להם בשעת דוחקם, לדאוג לשיכון הוגן בשבילם ושלא יגורו בשכונות מזהמות, לתת להם אפשרות להתיישב במקום שעבודה מצויה בו, להקל עליהם לעבוד ולהתפרנס, לדאוג לשיפור חייהם הכלכליים, לתת להם ליהנות מכל התיקונים הסוציאליים, לספק את צרכיהם התרבותיים והחינוכיים ולקדם את התפתחותם הציבורית.

על דברים אלו העיר הרצי"ה קוק¹⁹ שדין הנוצרים אינו ברור.²⁰ גם ר"י גרשוני²¹ סבור, שאין לנוצרים זכויות של גר תושב. אמנם לדידו של הרב הרצוג, יש בעיה

18. ראה משפט כהן שם, שעל כן לא חל עליהם איסור 'לא תחנם', וניתן למכור להם קרקעות כדי לאפשר עבודות חקלאיות בשנת השמיטה. ועי' חזון איש, שביעית סי' כד; עמוד הימיני, סי' יב פ"ג. וראה גם קוי אור (מרגליות), עמ' ע; קול צופיך (גרשוני), עמ' שיט; חדשים גם ישנים (גוטל), עמ' 112-113. ועי' ר"א הנקין, 'על מכירת קרקע לגוים ומכתב הרבנים', המעין 200 (טבת תשע"ב), עמ' 111-112, שהעיר שלסוברים שלמוסלמים יש דין גר תושב, יהיה אסור להעזר בהם כ'גוי של שבת', בכל המערכות במדינה, שכן אמירה לגר תושב לעשות מלאכה בשבת עבור ישראל, אסורה מן התורה (עי' שו"ע, או"ח שד, סע' א, ומשנ"ב, שם ס"ק ז; ועי' שעה"צ, שם ס"ק יא, אופנים להקל).

19. הערות שבסוף ספר משפט המלוכה בישראל, עמ' 237.

20. קשה להסביר שכוונתו אף למוסלמים, ושלא כמשפט כהן הנ"ל.

21. 'המיעוטים וזכויותיהם במדינת ישראל לאור ההלכה', תחומין ב (תשמ"א), עמ' 180-192.

גדולה להפלות את הנוצרים שבמדינת ישראל ולא לתת להם זכויות מלאות. הנהגה כזו עלולה לסכן את קיומנו, שהרי עלולה להיות קפידה גדולה ושנאה כלפינו בכל המדינות הנוצריות, ומה גם שיש מהאומות הנוצריות שעוזרות לנו לא מעט במאבקנו מול המוסלמים. לשיטתו, הדת הנוצרית אינה בוודאות עבודה זרה, ועל כן בשעת דחק כל כך גדולה שיש בארץ, יש מקום אף להתיר להם לקיים את דתם, ובמיוחד שבהיותנו סבלנים ביחס לפולחנם של הנוצרים, אין אנו נוקטים בשום פעולה ב'קום עשה', אלא ב'שב ואל תעשה' בלבד.

2. יסודה של מדינת ישראל כשוויונית

הרב הרצוג אינו מסתפק בכך. לדבריו, מדינת ישראל נמצאת במצב שבו היא זקוקה לעזרתן והגנתן של אומות העולם, כנגד האויבים המקיפים אותה. המדינה לא קמה כנגד רצונן של האומות, אלא מכוח הסכמתן לתת בידינו כוח להקים מדינה יהודית בארץ. הסכמה זו מותנית בכך שנקבע בחוקינו שיש למיעוטים החיים בתוכנו זכויות ללא קיפוח. אפילו יהיו הם עובדי אלילים, כל עוד אינם מפריעים בפולחנם לחוק, יש להם זכות לשבת בארץ. איננו יכולים להגיד לאומות העולם שתורתנו אוסרת על ממשלה יהודית להתיר ישיבת נוצרים בארץ, או שהיא אוסרת להרשות להם לקיים את פולחנם או לקנות קרקעות. "דומני שלא ימצא רב בישראל בעל מוח ובעל שכל ישר שיסבור שעלינו להשיב כך, כלומר שזוהי חובתנו מדין תורתנו". אומות העולם לא יקבלו גישה כזו של הפליה המיוסדת על ההלכה הדתית, ויש בכך פיקוח נפש של כלל ישראל. אף בהצהרת בלפור נאמר, בין השאר:²² "שלא יעשה שום דבר שיוכל לנגוע בזכויות האזרחיות של קבוצות לא יהודיות בארץ".

3. אין יד ישראל תקיפה

לדברי הרב הרצוג, לו היה העם היהודי כובש את הארץ מעצמו, מבלי להתחשב בגויים, תמונת המצב הייתה עשויה להיות שונה, אך במצב הנוכחי, אין תוקף

22. מובא בספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (מהד' תשע"ג), ד, עמ' 1567 הע' 70.

למצוות שאין בכוחנו לקיים, כמו שאין הן תקפות בגולה, שכן מבחינה זו אין 'יד ישראל תקיפה' על האומות. וכמו שלא אמר אדם מעולם שאסור היה לשבת בארץ לאורך שנות הגלות, מפני שאסור להכניס עצמו למצב של פטור מחמת 'אונס' מהלכות הנוגעות ליחסינו עם הגויים, כך גם אין מקום לומר שמוטב לנו שלא לקבל את המדינה היהודית מלקבל אותה ולעבור על הלכות מסוימות ולתת זכויות לגויים. אי אפשר היה להקים את המדינה אלא בתנאים הנוכחיים, "ובאופן כזה לא נצטוונו, ומצוה אין כאן ועבירה אין כאן".²³

הרב הרצוג מוסיף עוד עניין הנוגע ל'טעמא דקרא'. טעם האיסור להושיב גויים בארץ הוא שמא ישפיעו עלינו לרעה ושלא נקבל השפעה מהם ומעבודתם (כמובא למעלה אות ב). אך השפעתם של הגויים עלינו לרעה מבחינה רוחנית, גדולה הרבה יותר כשהיהודים כבושים תחת הגויים ויש להם עליונות עלינו. על כן, אם בידינו לשנות מצב זה, אך בתנאי של סובלנות כלפי הגויים, כך עדיף, ועדיפה מדינת ישראל ואפילו שיש בה את בעיית המיעוטים וזכויותיהם. עלינו לנהוג אפוא כיום בסובלנות כלפי הגויים, וזאת אף עד לימות המשיח.

אף הר"ש גורן הולך בדרך דומה וסובר שיש לתת זכויות של גר תושב למיעוטים החיים כיום במדינת ישראל. לדבריו,²⁴ יש להתחשב במשפט הבינלאומי בדבר זכויות מיעוטים, שכן העם היהודי שסבל במשך כל ימי גלותו בהיותו מיעוט, חייב לשמש דוגמה לעולם ביחסו הסבלני אל בני עמים אחרים הנאחזים בתוכו. אופייה של כל מדינה ומוסריותו של כל עם, נקבעים לפי יחסם אל המיעוטים אשר בתוכם.²⁵

23. עי' עוד עמוד הימיני, סי' יב פ"א אות טז-יח.

24. הצופה, י"ז באדר א' תש"ח; נדפס בתוך תחוקה לישראל על פי התורה, שם, עמ' 152-156.

25. ועי' שו"ת מהרי"ק, סי' קצד, ורמ"א, חו"מ סי' שסט ס"ו, שהיה מקובל להפלות את היהודים בתשלום מיסים, ואף בכך 'דינא דמלכותא דינא'; ועי' בתורת המלך (ר"י שפירא ור"י אליצור), ב, פ"ה, שסוברים שלשם שמירת צביון המדינה, אין חובה לנהוג שוויון כלפי בני מיעוטים, והסתמכו על חכמת שלמה, חו"מ שם סעי' ה, שמלך רשאי להפלות את "הגרים שאינם ממדינתו". ברם הדברים תמוהים, שכן נראה שנידון דנן שונה, לפי שהמיעוטים הם בני המדינה ופשוט שכיום אין מפלים מיעוטים, וראה להלן.

4. בני המיעוטים כשותפים

הרב הרצוג (שם, ושם עמ' 220) עומד על עניין נוסף. יסוד מדינת ישראל הוא "מעין שותפות" והסכמה בינינו ובין המיעוטים החיים בארץ - אפילו הם עובדי אלילים - להקים ממשלה משותפת לצורך האינטרסים ההדדיים, באופן שלא יהיה לשותפים מעמד שווה אלא שתהיה לנו עליונות בדברים מסוימים ושמה של המדינה יקרא על שמנו. לדעת הרב הרצוג, מותר לנו לעשות שותפות שכזו ולכרות ברית עם אומות שאינן מ'שבע אומות'. שותפות כזו היא לטובת קיומנו, ואפילו היו הגויים הללו עובדי אלילים - ובלבד שאינם עושים מעשי תועבה ואכזריות שאינם מקובלים בין האומות המתוקנות - וכל שכן כשהם מוסלמים ונוצרים. מדינה שאופייה הוא שותפות, אפילו שותפות שאינה שווה, אינה כמלכות ישראל בימי דוד ושלמה, ולא עליה דיברה תורה כשמנעה מגויים מסוימים לחיות בארץ.

אף הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, בתגובתו לדברי הרב הרצוג אלו (שם, נספח יד אות ג), מסכים לגישה שיש שותפות בינינו למיעוטים. פשוט וברור לו שיש לתת למיעוטים החיים במדינה את כל זכויות האזרח באופן שווה, כפי שיהודים דרשו זכויות שוות בכל ארצות מגוריהם (אף אם לא תמיד קיבלו זאת).

5. עם ישראל הוא הריבון

האם היותה של מדינת ישראל שותפות עם בני מיעוטים, משמעה שהריבון במדינה נתון בשותפות עמם? הרב יעקב אריאל מדגיש²⁶ שאין אלה פני הדברים, ואפילו לשיטת הרב הרצוג. מקור הסמכות במדינה הוא עם ישראל בלבד: "מכח ישראליותה, העניקה המדינה זכויות אזרח גם למיעוטים. אולם למרות הזכויות שהוענקו להם, המדינה הזו אינה מדינתם הלאומית". המדינה כמדינת לאום אינה שלהם אלא מדינה יהודית, אך יש להם זכויות אזרח מלאות כאזרחים פרטיים. אכן, אנו מבינים שבני המיעוטים חיים בקונפליקט, שכן המדינה אינה מדינתם הלאומית, ואין אנו מצפים מהם להרגיש אזרחים שווים לגמרי במדינה ולהזדהות עמה ולהתבולל ולהיטמע בה, אלא דורשים מהם שמירה של חוקי המדינה תמורת

26. הלכה בימינו עמ' 296-298.

אזרחות שוות זכויות וחובות, אך תוך הבנה שהמדינה היא מדינת ישראל והארץ היא ארץ ישראל.²⁷

אף הרב הרצוג עצמו מדגיש הרבה בכתביו, שמדינת ישראל היא 'מלכות ישראל' וחלים עליה כל המצוות המוטלות על מלכות ישראל. היא זו שהחליטה לתת שוויון זכויות למיעוטים.²⁸

ד. זכויות למיעוטים שאינם מכירים בזכותנו על הארץ

במה דברים אמורים? במיעוטים המקיימים את שבע מצוות בני נח. לא כן מי שלוחם במדינה. הרב גורן עומד על כך שגויים החשודים על רצח יהודים, בין שעושים זאת בפועל ובין שיודעים על כך ושותקים ואינם נלחמים נגד המרצחים, דינם כאילו מפירים את מצוות 'לא תרצח' ומצוות 'דינים', שהם ממצוות בני נח. כך כותב הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"ט הי"ד): "ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנוהו". ועל כן, גם לפי הראב"ד, אין לתת למיעוטים אלו מעמד של 'גר תושב' וזכויות:

יוצא שחלק גדול של ערביי השטחים, אינם ממלאים את חובתם לגבי ז' מצוות בני נח, בכל הנוגע לעשיית דין בפושעים ומרצחים. ואפילו אלו מביניהם שהם פסיביים ואינם משתפי פעולה עם הטרוריסטים, אך ליבם עם אלה, כופרים בזכות העם היהודי בארץ ישראל, כפי שמתחייבת תורת ישראל - אין להעניק להם מעמד של גר תושב על מנת לקבל זכות ישיבה בארץ.²⁹

27. מעין דברים אלו כתב הראי"ה קוק בעין איה, ברכות ב - ביכורים, אות לה, שגר תושב, "אם יש לו אומה וארץ-אבות - יכול להיות לו עליהן געגועים וחבה, ומזה יהיה 'גר', אך בכל זאת תכירהו ל'תושב' לעניין קירוב הדעת וחופש זכויות הראויות לאדם, ולא יקח לבך להכחיד ממנו את רגשותיו הטבעיים לעמו ולארצו עד שיהיה רק 'תושב', כי אם 'גר ותושב' יהיה 'וחי עמך'". טענה בסגנון דומה, ראה בדברי רצ"ה קוק, הובאו בספר פסקי רבנו (ר"ש אבינר), עמ' 206, שאין לקרוע בימינו על ראיית מקום המקדש, משום שהוא תחת שלטון ישראל, וכל נוכחות הערבים שם אינה אלא ברשותנו ובהסכמתנו ומרצוננו.

28. על תפיסה מורכבת זו של הרב הרצוג, עי': הרב עדו רכניץ, 'מעמדה של מדינת ישראל במשנת הראי"ה הרצוג: מלכות ישראל או שותפות אזרחית', אמונת עתיך 127 (ניסן תש"פ), עמ' 70-73; הנ"ל, מדינת התורה הדמוקרטית, עפרה תשפ"ב, עמ' 152-155. ועי' הרב יעקב אריאל, 'שיתוף נוכרים בשלטון מדינת ישראל', תחומין מג (תשפ"ג), עמ' 134.

29. תורת המדינה, עמ' 120-122.

כך הדין - לדבריו - בכל אלו החשודים בשיתוף פעולה עם ארגוני הטרור, בין שהם רוב ובין שהם מיעוט. כדי שיהיה לגויים אלו שוויון זכויות, עליהם להכיר בזכות עם ישראל על ארץ ישראל ובריבונותו עליה ולפעול כנגד גויים רצחניים המתכננים לפגוע ביהודים.³⁰

ה. דרכי שלום

יש שביססו את מתן הזכויות השוות למיעוטים במדינת ישראל, על יסוד תקנות חז"ל 'מפני דרכי שלום' או 'משום איבה', אשר מתייחסות אף לגויים עובדי עבודה זרה. כגון: "שואלין בשלומן מפני דרכי שלום" (משנה גיטין פ"ד מ"ג) - ואף על פי שמתיל על הנכרי שם שמים, שהשלום שמו של הקדוש ברוך הוא (רש"י גיטין סא ע"א); "מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל, מפני דרכי שלום" (תוספתא גיטין פ"ג ה"ג); "עיר שיש בה ישראל וגוים, הפרנסין גובין מישראל ומגוים, מפני דרכי שלום" (תוספתא שם) - למרות שאסור לקבל צדקה מן הגוי בפרהסיא; "אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה, מפני דרכי שלום" (משנה גיטין פ"ה מ"ח); ועוד. כן פסק הרמב"ם (הל' עבודה זרה פ"י ה"ה, הל' מלכים ומלחמות פ"י ה"ב, ועוד), ובשו"ע (ח"מ רמט, ב) כתב: "עובד כוכבים שאינו גר תושב, אסור ליתן לו מתנה, אא"כ הוא מכירו, או אם יש בו בדבר משום דרכי שלום". הרמב"ם נימק את הלכות 'דרכי שלום' (כפי שהובא למעלה אות א): "הרי נאמר: 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו', ונאמר: 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'".

ר"י גרשוני (שם, עמ' 192) הסתפק בשאלה, האם לשיטת הרמב"ם, האוסר מגורים של גוי עובד עבודה זרה בארץ, 'דרכי שלום' רלוונטיות בימינו ביחס לבני מיעוטים המתגוררים במדינת ישראל. יש שהבינו שאכן, תקנות חכמים אלו יכולות לשמש בסיס לשוויון זכויות במדינה, כדי לקיים את השלום בין בני אדם. כך כתב הרב גורן (משנת המדינה, שם), שזכויות בני המיעוטים היושבים בתוכנו אינן מבוססות רק על היותם גרים תושבים, אלא אף על הצורך "שלא לגרום לאיבה, ומפני דרכי שלום". על יסוד תקנות חז"ל אלו, כתב הרב שמואל טוביה שטרן,³¹ ש"זה המראה אותנו

30. ראה גם: משנת המדינה, עמ' 65 אות ח.

31. חוקת עולם ב, סעיף כא עמ' 386, הובא במשטר ומדינה בישראל על פי התורה הנ"ל, עמ'

שלא תיעשה שום הפליה במדינת ישראל בחלוקת עזרה, כי כל אזרח בישראל - בלי הבדל גזע או דת - יש לו זכות לקבל תמיכה מאת הממשלה, אם השעה צריכה לו". וכן כתב הרב יעקב אריאל,³² על פי דברי הרמב"ם (שהובאו לעיל אות א), שבנושאים חברתיים וסיעודיים, וכן אף דיור, תעסוקה, תחבורה, חינוך, בתי ספר נפרדים וכו' - בכל אלו, זכויות בני המיעוטים שוות.³³

נראה שאף הרב עוזיאל סבר ששוויון זכויות למיעוטים נחוץ בשל שיקולים אלו, עד כדי כך שהוא סובר שעצם הדיון על זכויות בני המיעוטים במדינה משום מעמדם כגר תושב, הוא בעייתי: "לדעתי, לא רצוי כלל להזכיר את ההלכות בדין עכו"ם וגר ותושב לכל פרטיו, הואיל ודברים אלה עלולים לעורר איבה וקטרוג כנגד ישראל ותורתו בכלל, למדינת ישראל ולכל קהלות הגולה בכל פזוריהם" (מובא בתחוקה לישראל על פי התורה, שם). במקום אחר, הוא אף מרחיק מעבר לכך, ולדבריו, יש להתייחס לעמים אשר ישבו במדינתנו באופן הבא:

לא נפלה אותם לרעה במאומה, ואף לא נפגע במה שהוא בחירותם וברגשותיהם הדתיים, ובמקומות המקודשים להם לשעבר ואלה שיקומו לעתיד. וזה לא רק מפני תנאי המדינה שהטילה עלינו עצרת האומות, אלא את זאת נעשה מתוך הכרתנו ומצפוננו שהוא מורשת אבות, ומפני מצות התורה המחייבת אותנו: אהבה וכבוד, שוויון זכויות וחופש דתי ולאומי לכל עם ולכל איש היושב בארצנו, בשלום ונאמנות. תחוקת המדינה תהיה בנויה על אדני התורה והמשפט, שכל דרכיה נועם.³⁴

אמנם, יש מי שסבור שכלל אין צורך ב'דרכי שלום' בנדון דנן, ויחסנו המיטיב עם גויים בכלל, ועם בני מיעוטים שבקרבונו בפרט, צריך להיקבע על סמך עיקרון שונה. הרב חיים דוד הלוי³⁵ כתב, ש'דרכי שלום' שנזכרו בהלכה אינם מתייחסים אלא לגויים שחינו בקרבם בימים עברו. במגילת העצמאות "נאמר במפורש: 'תקיים

1562.

32. הנ"ל הע' 28, עמ' 129-140.

33. אמנם הדגיש שם שוב (ע"י לעיל אות ג סעיף 5), שאין אלה אלא זכויות אזרחיות פרטיות שוות, אך במישור הציבורי, מדינת ישראל היא מדינתו של העם היהודי, ואסור לטשטש את הציביון היהודי של המדינה, גם במחיר של 'איבה' ונטילת סיכונים.

34. הרב בצמ"ח עוזיאל, 'התורה והמדינה', סיני כב (תש"ח), עמ' קיט.

35. 'דרכי שלום ביחסים שבין יהודים לשאינם יהודים', תחומין ט (תשמ"ח), עמ' 71-81.

שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה, בלי הבדל דת וגזע ומין, ומכאן שהחברה בישראל חייבת לכל אזרחיה, גם גויים, את כל מלוא הזכויות המוענקות בחוק ליהודים, ואין מקום וצורך יותר לנימוק 'מפני דרכי שלום'. לדבריו, "בעולם המערבי הדמוקרטי שאנו חברים בו, הבסיס לחיי החברה הוא שוויון זכויות לכל אדם, ואין מקום במדינה דמוקרטית לאפליות על רקע דתי. ואף אילו היינו מעצמה עולמית אדירה, לא היינו יכולים לנהוג כן". וכיוון שהגויים החיים בקרבנו, ברובם אינם עובדי עבודה זרה אלא "מנהג אבותיהם בידיהם" (עי' חולין יג ע"ב), לכן משתנים הדינים וההלכות לגבי יחסינו עמם.³⁶ לדברי הרח"ד הלוי:

גם אילו היתה 'יד ישראל תקיפה'... לא היינו חייבים בשום פנים לנהוג בגויי זמננו כדין עובדי עבודה זרה. ולכן, בכל מכלול היחסים שבין ישראל לנוכרים, הן בארץ והן בחו"ל, הן ביחס החברה כמדינה לאזרחיה הגויים, ובין ביחס היחיד לשכנו או חבירו הגוי, אין שום צורך לשמור על יחסים אלה 'מפני דרכי שלום' בלבד, אלא משום ההגדרה ההלכתית, אין הם יותר בגדר עובדי עבודה זרה. ולכן פרנסתם, בקורי חוליהם, קבורת מתיהם, ניחום אבליהם (שנזכרו בשו"ע יו"ד קנא, יב) ועוד, הכל ניתן להיעשות מתוך חובה אנושית מוסרית, ולא משום 'דרכי שלום' דווקא.

אמנם לעיתים, מתעוררות בעיות בין יהודים לשאינם יהודים, בעיות שפתרון הוא עדיין באופן של 'מפני דרכי שלום' או 'משום איבה', אך חלק גדול ונכבד של יחסינו עם הגויים שבימינו, אינו קשור להיתרים של 'דרכי שלום'. כאן ברור שהגויים של ימינו התפתחו מבחינה מוסרית, ואנו מחויבים למיעוטים שבתוכנו מתוך חובה אנושית מוסרית פשוטה.

36. הוא עומד על כך שזו גישת המאירי בכמה מקומות (ראה לעיל אות ב), הקובע שיש להבחין בין הגויים שבתקופת חז"ל לגויים שבתקופתו, שהם מוסריים וגדורים בנימוסים, ע"ש.

סיכום

בני מיעוטים שאינם יהודים זכאים לשוויון זכויות במדינת הלאום של העם היהודי, בתחומים מסוימים, כגון בנושאים חברתיים וסיעודיים, דיור, תעסוקה, תחבורה וחינוך. יש שביססו נוהג זה, על שיטת הראב"ד בדין 'גר תושב'. עם זאת, לפי מה שכתב הרמב"ם, בזמן הזה שעדיין אין 'כל יושביה עליה', אי אפשר לקבל לתוכנו גר תושב. כמו כן לשיטתו, בזמן שיד ישראל תקיפה על אומות העולם, אסור לנו להניח לגוי העובד עבודה זרה להתגורר בארץ. לפי הראב"ד, אמנם אין חובה להחיות בזמן הזה גר תושב, שכן עול פרנסתו נופל על הציבור, אך מותר לגויים שאינם עובדי עבודה זרה ומקיימים שבע מצוות בני נח להתגורר בארץ, והם זכאים לזכויות מסוימות. לדעת הכסף משנה, אף הרמב"ם מודה שגוי שקיבל על עצמו בזמן הזה את שבע מצוות בני נח, אין למנוע אותו מלגור בארץ.

הרב הרצוג סבור כי לפי זה, מוסלמים שאינם עובדי עבודה זרה רשאים לשבת בארץ, מה גם שיש הסוברים שאומה המפורסמת בכך שאינה עובדת עבודה זרה, אין צורך שאנשיה יקבלו מצוות אלו בפני בית דין, ולעניינים מסוימים יש להם דין גר תושב אף בזמן הזה. אף את שאר המיעוטים אין להפלות, ויש להעניק להם את הזכויות הנ"ל, שכן מדינת ישראל נוסדה מכוח הסכמת האומות להקים מדינה שוויונית המעניקה למיעוטים זכויות ללא קיפוחם, ולעניין זה אין "יד ישראל תקיפה". לדעת הרב גורן, כדי שמיעוטים יקבלו שוויון זכויות, עליהם להכיר בזכותו של עם ישראל על הארץ ולא להיות תומכי רצח וטרור. יש שביססו מתן זכויות שוות למיעוטים במדינת ישראל, על תקנות חז"ל 'מפני דרכי שלום' או 'משום איבה'.

